

Dunay Pál¹

Recenzió Oroszország Ukrajna elleni háborújáról annak első esztendeje tükrében²

Nehéz feladat a jelenkor történetírása. Nem hordozza azokat az előnyöket, mint az olyan korszakok elemzése, amelyek távolabb vannak tőlünk, s így kevésbé befolyásolják a még folyamatban lévő események. Ezt a nehézséget a recenzió tárgyát képező könyvnek az esetében tovább fokozza még két tényező: 1. Amint Oroszország hadműveletet kezdett Ukrajna ellen, hasonlóan más történelmi fordulatokhoz, előbb a sajtó, majd pedig a politikai elemzők „repültek rá” a témára. Ez érthető és elkerülhetetlen. Az előbbieket az események vezetik, némi iróniával azt is mondhatnánk, hogy a sajtó fut az események után. Ez a dolga. Azonban a politikai elemzők többsége is hajlamos ugyanerre. Még ha elemzésük mélysége el is tér a sajtóétól, sokan éppúgy futnak a kérészetű fejlemények után, mint az előbbieket, amit aztán felülír az, ami történik. 2. Az események így vagy úgy elfogult tálalása pedig rabul ejti az elemzőket és munkájukat. Nehéz „kilógni” az irányadó diskurzusból, a fősodor magával ragadhatja a szerzőket, még ha a demokráciákban nem is az elvárásoktól való eltérés kockázata, hanem éppen a nehézsége miatt.

Szerencsére azonban az idő múlásával megjelentek a szakfolyóiratok cikkei, a szerkesztett könyvek és az egyszerűs monográfiák is.³ Mire Oroszország agressziója véget ér Ukrajna ellen, könyvtárnyi lesz az irodalom.⁴ Az igazi kérdés az, mit lesz érdemes később is elolvasni, mely könyveket nem eszi meg gyorsan az idő vasfoga.

Ebbe a keretbe illesztendő be az a kötet, amelyet szerkesztőként Andor László és Uwe Optenhögel jegyez. Habár terjedelme nem túl nagy, a szerzők száma és rendkívül széles körű szakértelme módot ad arra, hogy a témát a kötet összetettségében elemezze. A kötet 21 fejezetből áll, 23 szerző tollából. Közülük nyolcan németek, négyen magyarok, ami azt is eredményezi, hogy – főleg, ha hozzászámítjuk a lengyel és a lett szerzőket is – erős a közép-európai fölény. De ha figyelembe vesszük, hogy éppen az ukrajnai háborút illetően milyen sok eltérő vélemény jelenik meg ezekben az államokban, akkor ez nem okoz elfogultságot vagy nagyobb gondot.

¹ Dunay Pál a George C. Marshall Európai Biztonsági Tanulmányi Központ NATO- és európai biztonsági kérdések volt professzora, az ELTE TÁTK Politikai és Nemzetközi Tanulmányok Intézetének egyetemi docense. E-mail: p.dunay@osce-academy.net

² Andor, László – Optenhögel, Uwe szerk. (2023): *Europe and the War in Ukraine: From Russian Aggression to a New Eastern Policy*. Brussels: Foundation for European Progressive Studies.

³ Ezek között feltétlenül érdemes megemlíteni a következőket: Sasse, Gwendolyn (2023): *Russia's War Against Ukraine*. Cambridge: Polity Press; Medvedev, Sergei (2023): *A War Made in Russia*. Cambridge: Polity Press; Wilson, Andrew (2022): *The Ukrainians: The Story of How a People Became a Nation*. New Haven – London: Yale University Press; Heisbourg, François (2023): *Les leçons d'une guerre: L'Ukraine, la Russie, l'Asie, les États-Unis... et Nous*. Paris: Odile Jacob.

⁴ A magyar irodalomból lásd Sz. Bíró Zoltán (2023): *Putyin háborúja*. Budapest: Gondolat; Fedinec Csilla – Rázcz András – Romsics Ignác (2023): *Az orosz–ukrán konfliktus történelmi háttérrel*. Budapest: Kocsis.

Ha immáron be szeretném mutatni, mit nyújt a könyv, azzal kezdeném, hogy majdnem teljes képet fest az orosz–ukrán háború hatásairól a nemzetközi rendszer különböző elemeire első esztendejének fényében. A fejezetek többségében vannak olyan pontok, amelyek újítóak és továbbgondolást igényelnek. Van néhány fejezet, amely talán kevésbé színvonalas vagy újító, míg néhány kifejezetten kiemelkedő. Aki csak szerkesztett könyvet, tudja, milyen nehéz elérni azt, hogy a szerzők jelentős átfedés nélkül ugyanabba az irányba haladjanak, kiegészítsék egymást és hozzájáruljanak egy valamelyest kohéziót mutató egészhez. Ezt mindig csak viszonylagosan sikerül elérni, de ennek felismerése hozzájárul a megértéshez.

Az Andor–Optenhögel-könyv Európa felől közelít a tárgyhoz, habár nyilván nem könnyű a kontinens folyamatait elválasztani a nemzetközi rendszer globális átrendeződésétől. Ennek a kapocsnak a megteremtése már csak azért is nehéz, mert a könyv nem ígéri azt, hogy teljes képet ad az orosz–ukrán háborúról. Ezért fogadható megértéssel az, hogy hiányzik a kötetből a katonai aspektus és bizonyos nagyhatalmak háborúhoz fűződő viszonya.

A képet, amelyet a könyv megrajzol, egy rövid, kiemelkedően tárgyilagosan megírt fejezet helyezi el Oroszország politikájának fejlődésében, az írást André Gerrits holland professor jegyzi. Sikerral kerüli el azt, hogy tendenciózus legyen. Felvázolja az orosz politikának azokat a hosszú távú megfontolásait, amelyek megalapozták a kiterjedt erőszak-alkalmazást Ukrajna ellen. Megállapítja, hogy Vlagyimir Putyin eszmei-filozófiai nézetei hosszabb időre tekintve többnyire kohéziót mutatnak. Gerrits a 2010-es évek kezdetére teszi Putyin konzervatív fordulatát, nagyjából arra az időszakra, amikor visszatért az elnöki pozícióba. Nehéz lenne vitatni ezt a véleményt, de érdemes talán megemlíteni, hogy Putyin ugyancsak végrehajtott egy úgynevezett posztszovjet fordulatot. Az azonban korábbra tehető, és vagy ahhoz köthető, amikor Putyin 2005-ben kinyilvánította, hogy a 20. század legnagyobb stratégiai katasztrófája a Szovjetunió felbomlása volt, vagy a 2017. februári, a müncheni biztonsági értekezleten elhangzott beszédéhez. Ha pedig a tetteknek nagyobb jelentőséget tulajdonítunk, mint a szavaknak, akkor a fordulat a Grúzia ellen folytatott háború volt 2008-ban – az a fordulat, amely nem vezetett ahhoz az egységes nyugati véleményhez, hogy Oroszország politikai fejlődésében alapvetően új korszak kezdődött.

Ugyanakkor – a korábbi megjegyzéssel ellentétben, s ezt André Gerrits helytállóan jegyzi meg – Putyin végrehajtotta az elszakadást országa kommunista múltjától. Kritikusan viszonyul a legtöbb volt kommunista vezetőhöz, beleértve a lenini nemzetiségi politikát éppúgy, mint Gorbacsov politikáját, amit egyszerűen árulásnak tart. A szovjet vezetők közül egyedül Sztálinnal óvatos, mert az ő népszerűsége megakadályozza a kritikát. (És itt hadd ne találgassak azt illetően, hogy Putyin mennyiben érthet egyet Sztálin politikájával.) Ehelyett a területgyarapító cárok szolgálnak példaként és mintaként. Különösen azok, akik gyarapították Oroszország területét.

Az orosz–ukrán háború okai közül Gerrits nem kíván választani a biztonsági és a történelmi érvek közül. Ezzel vélhetően a legközelebb kerül a realitáshoz. „Ukrajna orosz inváziója egyszerre több dolog: a nyugati intézmények terjeszkedésének kísérlete, Ukrajna leigázása, Oroszország globális pozíciójának megszilárdítása és Putyin személyes

hatalmának megszilárdítása.” (7. o.) A biztonság oldalán megjelenik a NATO folyamatos bővülésének elutasítása, a történelmi szempontok között pedig az, hogy az orosz elnök szerint a háború nem két nép között folyik, hiszen az ukránok és az oroszok egy nemzetet alkotnak. Utóbbira épült Putyin elnök 2021. júliusi cikke az oroszok és az ukránok történelmi egységéről, ami ugyancsak figyelmeztetést kellett hogy jelentsen arra vonatkozóan, ami következett.

Oroszország önazonosítása (és kérdés, mennyiben önazonossága) igen közel jár ahhoz, amit „civilizációs államnak” nevezünk. Olyan ország, amely civilizációként vagy egy civilizáció központjaként határozza meg magát, még ha eurázsiai központi szerepét nem is sikerült megalapoznia. Sőt az Ukrajnában zajló háború – tehetjük hozzá – éppen hogy távolítja, óvatosságra intheti a többi egykori szovjet köztársaságot, megértve, hogy Moszkva kockázatos vállalkozásokba is hajlandó belebonyolódni, hogy megtartsa vezető szerepét a térségben.

Az Egyesült Államok szerepét bemutató, Jack Thompson által jegyzett fejezet egyrészt elismeri, hogy Washingtonnak nem Európa biztonsága az elsődleges, a multilaterális elkötelezettség hívei mégis fontosnak tartják az európai elköteleződést. Oroszország meggyengítésének az a közvetlen célja, hogy ne tudjon olyan agressziót elkövetni, mint amit 2022 februárjában kezdett. Arról már kevesebb szó esik, mennyiben célja Ukrajna nyugati támogatásának az, hogy egy meggyengült Oroszország ne tudjon zavart okozni akkor, amikor az Egyesült Államok hatalmi pozíciójának megőrzése érdekében esetleg konfliktusba keveredik Kínával.

Értekes és kritikus hozzájárulás foglalkozik (Nyugat-)Európa keleti politikájával. A szerző, Reinhard Krumm öt pontba foglalja a legfontosabb elemeket: 1. Az európai biztonság adottságnak tekintése. 2. A keleti politikát nem tekintette elsőbbségnek. 3. A keleti partnerséget nem tekintették jelentősnek az európai biztonság szempontjából. 4. Abból a feltevésből indult ki, hogy csak idő kérdése, Oroszország mikor követi majd a nyugati irányt. 5. A Nyugat úgy vélte, hogy Európa Oroszország elsődleges érdekszférája, és lebecsülte erőfeszítéseit arra, hogy másutt, más irányokban globálisan (BRICS) és szomszédságában (Kína) építse ki pozícióját. Annak ellenére, hogy legalább a negyedik pont kétséges, hiszen mindenki láthatta Oroszország távolodását a Nyugat kinyilvánított értékeitől. Ugyanakkor – állapítja meg az európai stratégiai autonómiával foglalkozó fejezet – az ukrán háborúnak ebben a tekintetben kettős hatása van. Egyrészt megerősíti az USA vezető szerepét az európai biztonságban, másrészt fokozza azt az elvárást, hogy az EU tagjai többet tegyenek a kontinens biztonságáért. Következésképpen az európai stratégiai autonómia – Christos Katsioulis fejezete szerint – döntő változáson megy keresztül. Arról viszont a szerző nem tesz említést, hogy az az európai (EU) stratégiai autonómia, amely most éppen eltűnőben van, maga is meglehetősen rövid életű volt és ahhoz kötődött, hogy Nyugat-Európa aggodalommal figyelte a Trump-adminisztráció megjósolhatatlan magatartását és elfordulását Európától.

Ezeket az alapvetést nyújtó fejezeteket szakpolitikai rész követi, amely bemutatja a háború különféle aspektusait, így a fegyverszállítások és az Oroszország ellen bevezetett szankciók jelentőségét, az amerikai cseppfolyósított gáz (LNG) szállítását abban a tekintetben, hogy Nyugat-Európa orosz szénhidrogéntől függése megszüntethető legyen,

valamint az élelmiszer-ellátási láncok megszakítását. Ezt a háború Ukrajna belső folyamataira gyakorolt hatása és néhány fontos szereplő (a balti államok és Lengyelország) helyzetértékelése követi. Külön fejezet mutatja be Finnország és Svédország véleményének megváltozását a NATO-tagságot illetően. Az utóbbi fejezetek nagy értéke, hogy szerzői az adott államok belső folyamatait jól ismerő és értő „helybéli” szakértők.

Külön figyelmet érdemel a kötet egyik szerkesztőjének, Uwe Optenhögelnek az orosz–kínai kapcsolatokat az ukrajnai háború fényében elemző fejezete. Tekintettel arra, hogy ebben a témában hatalmas tempóban gyarapodik az irodalom, s az abban megjelenő nézetek gyakran tükröznek változatos előítéleteket, fontos, hogy pontos és pártatlan képet kaphassunk. Az bizonyos, hogy a fejezet érti a helyzet összetettségét. Ezért – állapítja meg – figyeli Peking a háborút geopolitikai perspektívából, azt elemezve, hogy Moszkvával közös álláspontja miként befolyásolja a NATO és általában a Nyugat helyzetét. Érdekes módon azonban azt már nem említi, hogy Kína azért sem kíván nyilatkozni magáról a háborúról és változtatta meg a nyilvános eszmecsere témáját, hogy ne kelljen felvállalni azt, hogy ellentmondjon Moszkvának. A szerző számos fontos megállapításának egyike az, hogy Kínának „rosszkor jött” a háború (156. o.), egy olyan időszakban, amikor számos belső és külső kihívással kell szembenéznie a lassuló gazdasági növekedéstől a demográfiai kihívásig és egy, a korábbinál Kínával szemben bizalmatlanabb nemzetközi környezetig. A szerző azt is megjegyzi, hogy Kína lehet az egyetlen állam, amelyik befolyást tud gyakorolni Putyin elnökre. Ez vélhetőleg igaz, de felmerül a kérdés, hogy Peking el kíván-e térni kinyilvánított be nem avatkozási politikájától, más államok szuverenitásának tiszteletétől. Vagy ez csak más államok belügyeire, nem pedig nemzetközi kapcsolataira vonatkozik, és esetleg mindössze addig tart, amíg be nem csukódnak az ajtók a magas szintű tárgyalásokon.

A kötet utolsó fejezetei már túllépnek a fejlemények elemzésén és azon, hogy nagyon korlátozottan merengjenek a jövőn. Két fejezet is foglalkozik a kilátásokkal. Edward Knudsen a háború lehetséges kimenetelét vizsgálja, és megállapítja, hogy egy teljes ukrán győzelem nem tűnik lehetségesnek, amíg Ukrajna vezetői és lakossága nem tartanak elfogadhatónak területvesztéséget a háború eredményeként. Ami ezt a fejezetet kiemeli a spekulatív írások tucatjai közül, az az, hogy nem próbálja megjósolni a konfliktus kimenetelét, ehelyett a különböző lehetőségek mellett és ellen szóló érveket vizsgálja. A Nyugat problémája az, hogy miközben maga is látja, nincs realitása Ukrajna teljes és feltétlen győzelmének – amit nem nyilváníthat ki, hiszen azzal meggyengítené Kijev támogatását –, nem fogadhatja el azt, hogy Oroszország agresszió eredményeként gyarapítsa területét Ukrajna rovására. Ennek az ellentétnek a feloldása nem véletlenül okoz fejfájást. Knudsen ugyancsak megemlíti a Nyugatnak az orosz gazdasághoz fűződő érdekeit. Ezzel az utalásával már túllép a fegyveres konfliktuson. Egyrésztől felmerül, hogyan lehet Oroszországgal helyreállítani a gazdasági és egyéb kapcsolatokat agressziója és a háború lezárása után, másrésztől pedig az, ki lehet-e rekeszteni Moszkvát a nemzetközi együttműködésből és tartósan páriává tenni. Mindegyik választásnak hatalmasak a politikai költségei. Mindannyiunk kíváncsiságát felélesztheti, milyen köztes megoldást találnak majd ki a különféle nyugati államok döntéshozatali központjaiban.

Michael Landesmann Ukrajna gazdaságának a háborút követő helyreállítását elemzi. Az óriási konkrét kiadásokon túl fölmerül a kérdés, mennyiben képes Kijev megszüntetni azokat az akadályokat (rossz kormányzás, csekély kormányzati kapacitás, korrupció), amelyek gátolták a fejlődését egy egész generáció idején, a függetlenné válása óta. Együtt jelennek meg a gazdasági helyreállítás hatalmas költségei, a demográfiai hanyatlás és a befektetések attraktivitását illető kétségek. Minél tovább tart a háború, annál költségesebb lesz a helyreállítás, annál nagyobb lesz a harctéri veszteség, és annál többen fontolják majd meg a haza nem térést a külföldön menedéket talált sok millió ukrán állampolgár közül, tekintettel arra, hogy beilleszkedtek a befogadó államokban. A helyreállítás időszaka ráadásul hatalmas kereskedelmi hiányt fog eredményezni az azzal együtt járó importigény miatt. Természetesen az Európai Unióhoz való közeledés nagy segítséget jelent majd, de a tagállamok mélyen megosztottak abban, hogy ez mikor vezethet tagsághoz.

Az általában színvonalas kötet írásainak nagy része 2022 utolsó hónapjaiban, néhány kivétellel 2023 elején készült. Nem lenne tisztességes azt vizsgálni, mennyire igazolták későbbi fejlemények a szerzők meglátásait. Kivételes az, amikor a könyvben olyan megjegyzést találunk, amely megkérdőjelezhető, pontatlan vagy már a könyv szerkesztésekor elavult. Az előbbi csoportba sorolható az, amikor egy szerző „a progresszív politikai erőket” a baloldallal azonosítja (122. o.), holott a moderált konzervatív erők is lehetnek haladók, amint ezt Európa második világháború utáni történelme jól mutatja. Pontatlanság az, amikor az egyik fejezet Oroszország gazdaságának csökkenését 3,4%-ra tette 2022-ben (71. o.), ami valójában csak 2,1 lett, és ami már a tárgyév végén látható volt. Azt viszont nem tudhatjuk be a szerzőknek, hogy 2023-ra további GDP-csökkenést jósoltak. Hiszen a legtekintélyesebb nemzetközi pénzügyi intézmények és hitelminősítő intézetek sem tettek mást. S az, hogy a 2023-as évben az orosz gazdaság 2–3% közötti GDP-növekedést produkál, aligha az előrejelzés hibája: az orosz gazdaság alkalmazkodásának és sikeres, a szankciók következményeit „elhárító” tevékenységének tudható be.

A kötet végén számos mutatót találunk. Ezek közé tartozik a különféle fogalmak meghatározása (251–262. o.), a fontosabb politikai szereplők rövid életrajza (262–267. o.), a földrajzi fogalmak (városok, országrészek) azonosítása (268–271. o.), végül a háborúban bevetett főbb fegyverek felsorolása (271–275. o.). Ezek mind igen értékes kiegészítést jelentenek. Szinte minden adat pontos és friss, még ha egy esetben, Ukrajna volt berlini nagykövetéről, Andrij Melnikről a kötet nem is közli, hogy 2022 őszi hazatérése után hazájának külügyminiszter-helyettese lett. Melnik a német politika nagykövettől szokatlanul kritikus megfigyelőjeként vált ismertté a német közvéleményben, s lett népszerű vendége a német televíziócsatornák esti vitaműsorainak.

Összességében kitűnő könyvet jegyeznek a szerkesztők és a szerzők, ami összetett képet rajzol az Ukrajnában zajló háború különböző összefüggéseiről, és logikus ívben mutatja be azokat. Az események természetesen haladnak tovább, s így a megállapítások egy része elavul. De a szerzők által bemutatott összetett megfontolások értékes elemző kötet és tanulmányozandó kordokumentummá teszik. Kutatóknak, elemzőknek, a térség iránt érdeklődőknek, újságíróknak és a nemzetközi kapcsolatok hallgatóinak egyaránt ajánlható a könyv.